

Rondetafelgesprek Tweede Kamer over versterking weerbaarheid democratie (28 juni 2023)

Een weerbare democratie is een democratie die in staat is zichzelf te verdedigen door weerstand te bieden aan antidemocratische en antirechtsstatelijke dreigingen van binnenuit.¹ Hoe kan een democratie zich beschermen tegen zelfvernietiging zonder daarbij de democratische principes te verloochenen? Deze ogenschijnlijk paradoxale vraag is niet nieuw,² maar door recente ontwikkelingen is het thema (in Nederland en daarbuiten) opnieuw onder de aandacht gekomen.

Sinds de uitbraak van de coronapandemie in 2020 zijn toenemende verharding van het politieke en maatschappelijke debat zichtbaar. Antioverheidssentimenten worden explicieter publiekelijk geuit, bijvoorbeeld in relatie tot het corona- en stikstofbeleid. Bovendien lijken meer mensen online te radicaliseren onder invloed van complotdenkers en/of radicaal- en extreemrechtse groeperingen. In mijn bijdrage richt ik mijn specifiek op de omgang met uiterst rechts, een onderwerp dat aansluit bij mijn wetenschappelijke expertise.³

Definiëring

Over het algemeen hanteren politicologen de term ‘uiterst rechts’ (*the far right*) voor partijen en bewegingen die aan de rechterflank van het politieke spectrum opereren. De term verwijst naar ideeën die sociale ongelijkheid als ‘natuurlijk’ of wenselijk beschouwen en niet liberaal-democratisch zijn. Het is een overkoepelende term, die zowel radicaal- als extreemrechtse groeperingen omschrijft. Radicaal-rechtse partijen en bewegingen zijn niet per se antidemocratisch: ze respecteren in principe de basisregels van de democratie. Sommige van hun ideeën staan wel op gespannen voet met liberaal-democratische principes, zoals de bescherming van minderheidsrechten en politiek pluralisme. Extreemrechtse partijen daarentegen zijn per definitie antidemocratisch: ze verwerpen de beginselen van de parlementaire democratie, al dan niet met geweld.

Omgang met uiterst rechts

De opmars van uiterst rechts vormt een uitdaging voor de gevestigde orde. Het confronteert traditionele politieke partijen, de media en de burgermaatschappij met de heikele vraag hoeveel aandacht zij moeten besteden aan dit soort stromingen. Of, bot gezegd: hoeveel tolerantie dienen zij te tonen voor de vaak al te intolerante opvattingen van extreemrechts?

In de wetenschappelijke literatuur wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen *institutionele* en *politieke* responsen (of maatregelen).⁴ In de praktijk lopen deze vaak in elkaar over (institutionele maatregelen vloeien immers voort uit politieke besluiten), maar er

¹ Bastiaan Rijpkema, *Militant Democracy: The Limits of Democratic Tolerance*, London/New York: Routledge 2018 (eerdere Nederlandse editie: Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam 2015).

² Zie Karl Loewenstein, ‘Militant Democracy and Fundamental Rights, I’, *American Political Science Review* 1937, vol. 31 nr. 3, pp. 417-432; Giovanni Capoccia, *Defending Democracy: Reactions to Extremism in Interwar Europe*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2005. In Nederland belandde het thema in 2006 op de politieke agenda na uitspraken van Piet-Hein Donner (toenmalige Minister van Justitie) over de mogelijkheid van de invoering van islamitische wetgeving in Nederland als daar een meerderheid voor zou zijn.

³ Léonie de Jonge, *The Success and Failure of Right-Wing Populist Parties in the Benelux Countries*, London/New York: Routledge 2021.

⁴ Antonis Ellinas, ‘Societal Responses to Right-Wing Extremism: Antifascist Mobilisation against Golden Dawn in Greece’, *South European Society and Politics* 2022, vol. 26 nr. 4, pp. 437-464.

zijn belangrijke verschillen. Terwijl politieke responsen ruimschoots binnen de spelregels van de democratie vallen, vereisen institutionele maatregelen daarentegen vaak beperkingen van vrijheden die juist in democratieën beschermd zouden moeten worden. Een veelbesproken voorbeeld van een institutionele strategie is het partijverbod,⁵ maar er zijn ook ‘softere’ maatregelen, zoals strengere wetgeving tegen racisme en haatzaaien, of beperkingen op specifieke vormen van protest.⁶

In mijn onderzoek richt ik mij voornamelijk op politieke responsen. Specifiek onderzoek ik de verschillende manieren waarop gevestigde politieke partijen en andere maatschappelijke spelers (met name de media) omgaan met uiterst rechts. Vanuit een puur theoretisch perspectief zijn er ruwweg twee mogelijkheden: isoleren of debatteren.

- 1) Isoleren: Enerzijds kunnen journalisten en gevestigde politieke partijen besluiten om uiterst rechtse bewegingen consequent buitenspel zetten, bijvoorbeeld door een schutkring (*cordon sanitaire*) rond deze partijen op te richten.
- 2) Debatteren: Anderzijds kunnen zij met extreemrechts in debat gaan. Dat kan wederom op drie verschillende manieren.
 - a. Demarcatie: Ten eerste kunnen gevestigde politieke partijen ervoor kiezen om groeperingen met radicale of extremistische overtuigingen bijzonder kritisch te bejegenen, bijvoorbeeld door het achterliggende, radicale gedachtegoed van hun standpunten bloot te leggen.
 - b. Confrontatie: Ten tweede kunnen zij een ‘neutraal’ standpunt aannemen door uiterst rechtse partijen als gewone spelers in het democratisch proces te benaderen.
 - c. Accommodatie: Tot slot kunnen media en gevestigde politieke partijen uiterst rechtse politici tegemoetkomen, bijvoorbeeld door hen een platform te bieden, of door hun standpunten en thema's (zoals migratie en veiligheid) over te nemen.

In mijn onderzoek heb ik gekeken naar de Benelux landen. De centrale vraag die daarbij aan bod komt, is waarom uiterst rechtse partijen meer succes lijken te hebben in Nederland en Vlaanderen dan in Luxemburg en Wallonië. Uit dit onderzoek blijkt dat de manier waarop media en gevestigde politieke partijen omgaan met uiterst rechts sterk verschilt in deze regio's: in Luxemburg en Wallonië worden extreemrechtse partijen consequent buitenspel gezet, terwijl Vlaamse en Nederlandse politici en journalisten zich over het algemeen milder opstellen.

Wallonië vormt in dit opzicht een interessante casus.⁷ Ondanks een geschikte voedingsbodem krijgt uiterst rechts in Franstalig België geen voet aan de grond. Dit is enerzijds te wijten aan een strikte *cordon sanitaire médiatique*, waarbij politici met ‘vrijheidsberovende’ overtuigingen niet aan bod komen in de media. Anderzijds komt dit voort uit de positionering van gevestigde politieke partijen, die extreemrechtse stromingen consequent isoleren en tegelijkertijd dicht bij hun eigen achterban blijven. De sociaaldemocratische *Parti Socialiste* (PS) speelt bijvoorbeeld voortdurend in op de

⁵ Zie Paul Cliteur, ‘De Wet op de politieke partijen, de democratie en het partijverbod’, *Nederlands Juristenblad*, nr. 6, 10 februari 2023.

⁶ Een voorbeeld van zo'n beperking is het verbod op de omstrede ‘treinpatrouilles’ in Slowakije. Zie: Antonis Ellinas, *Organising Against Democracy: The Local Organisational Development of Far Right Parties in Greece and Europe*, New York: Cambridge University Press 2020.

⁷ Matthijs Bogaards, ‘Militant Consociational Democracy: The Political Exclusion of the Extreme Right in Belgium’, in: Sandrine Baume en Stéphanie Novak (red.), *Compromises in Democracy*, London: Palgrave Macmillan 2020, pp. 175-200; Léonie de Jonge, ‘The Curious Case of Belgium: Why is There no Right-Wing Populism in Wallonia?’, *Government & Opposition* 2020, vol. 56 nr. 4, pp. 598-614.

economische links-rechts breuklijn. De ontevreden en ontzilde kiezers die in Vlaanderen de overstap naar het Vlaams Belang maakten, zijn in Wallonië bij de PS gebleven. Door consistent invulling te geven aan haar politieke mandaat absorbeert de PS als het ware de vraag naar uiterst rechts. Door deze politieke maatregelen worden uiterst rechtse bewegingen in Wallonië in de kiem gesmoord.⁸

In Nederland hebben we de afgelopen decennia een duidelijke verschuiving in de houding van traditionele politieke partijen en media ten opzichte van uiterst rechts, waarbij er sprake is geweest van een overgang van demarcatie naar confrontatie en accommodatie. Een van de gevolgen hiervan is de normalisering van extreemrechts gedachtengoed.⁹

Slot

Geen regio is 'immuun' voor uiterst rechts. Tegelijkertijd is de opkomst van dit soort partijen en bewegingen niet vanzelfsprekend. Gevestigde politieke partijen en media spelen een centrale rol in de omgang met uiterst rechts. Hoewel er geen eenduidig handvest bestaat over hoe zij met extreemrechts zouden *moeten* omgaan, toont mijn onderzoek wel aan dat het belangrijk is om duidelijke afspraken te maken over waar de grenzen liggen. Zonder deze grenzen wordt het voor uiterst rechtse bewegingen veel gemakkelijker om deze steeds weer te verschuiven.

Aanbevelingen

- Democratie is niet vanzelfsprekend, zij moet actief worden onderhouden. Deze onderhoud vraagt om een combinatie van repressieve en preventieve maatregelen enerzijds, en institutionele en politieke responsen tegen antidemocratische stromingen anderzijds, die regelmatig opnieuw worden besproken en indien nodig worden herzien. Bovendien is het belangrijk om het systeem te onderhouden in tijden waarin het niet urgent lijkt. De discussie over de grenzen van de democratie moet zich namelijk richten op principes en niet op specifieke partijen.¹⁰
- Voor politieke partijen en mediaredacties is het belangrijk om interne discussies te (blijven) voeren over de grenzen van de democratische tolerantie, en deze vervolgens te expliciteren. Uit de Waalse casus blijkt tevens dat het voor gevestigde politieke partijen belangrijk is om goed naar hun eigen achterban te blijven luisteren en trouw te blijven aan hun eigen verhaal.
- Bij zowel responsieve als preventieve maatregelen is het belangrijk om aandacht te besteden aan het lokale niveau. De lokale democratie bevindt zich immers in de frontlinie als het gaat om democratische zelfverdediging.¹¹ In Nederland nemen gemeenten bij de aanpak van radicalisering en extremisme een centrale plaats in. Dit gebeurt vanuit de veronderstelling dat juist hier kennis over de sociale omgeving en mogelijk radicaliserende individuen of groepen aanwezig is. Vanuit een preventief perspectief is het ook mogelijk om bredere initiatieven ter versterking van de democratie op lokaal niveau te ondersteunen, omdat nabijheid en kleinschaligheid kansen bieden om de vermeende kloof tussen het volk en de elite te overbruggen.

⁸ De timing lijkt overigens een sleutelrol te spelen in de effectiviteit van deze strategie: doordat gevestigde politieke partijen en de media een compleet waterdicht cordon rondom uiterst rechts hebben aangelegd, zijn er weinig mogelijkheden voor deze partijen om een voet aan de grond te krijgen. Naarmate deze partijen meer invloed krijgen, wordt het moeilijker om ze te isoleren.

⁹ Léonie de Jonge en Elizaveta Gaufman, 'The Normalisation of the Far Right in the Dutch Media in the Run-up to the 2021 General Elections', *Discourse & Society* 2022, vol. 33 nr. 6, pp. 773-787.

¹⁰ Bastiaan Rijpkema, 'Onzeker gesternte', *De Groene Amsterdammer*, nr. 49, 8 december 2021.

¹¹ Bastiaan Rijpkema, *Lokale weerbare democratie: een normatieve verkenning*, Den Haag: Boom juridisch 2020, p. 21.